

ผ้าจวนปัตตานี

ผ้าจวนปัตตานี หรือฝ้ายกตานี เป็นผ้าพื้นเมืองดั้งเดิมแบบหนึ่งของปัตตานี และจังหวัดภาคใต้ตอนล่าง ลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์คือมีล่องหรือลวดลายตามชายผ้า หรือที่ริมผ้า บางครั้งจึงเรียกว่า “ผ้าล่องจวน” ชายทอผ้าชาวเมืองปัตตานีรุ่นเก่าๆ เรียกผ้าดังกล่าวว่า “จวน” จวน หมายถึงลวดลายที่ปรากฏอยู่บริเวณชายผ้าทั้งสองด้าน หากลวดลายวางเป็นแนวอยู่ในช่องขนาน มีลักษณะเป็นร่องริ้วก็เรียกว่า “ล่องจวน” ลายของจวนส่วนอื่นเป็นลายที่ใช้กรรมวิธีมัดหมี่ รูปแบบของลายจวนมีหลากหลายลักษณะ ผ้าที่เป็นลายจวนเต็มตลอดทั้งผืน เรียกกันว่า “ผ้าสีมา” จัดเป็นผ้าชั้นสูง ต้องใช้ความประณีตและราคาแพงสำหรับกรรมที่เอาลายจวนไปทำเป็นลายผ้าที่ทำแห่งตะโพก (ปาต๊ะ) ก็จะเรียกว่าผ้า “ปาต๊ะจวน” หากเป็นโสร่งก็เรียกว่า “ผ้าโสร่งปาต๊ะจวน”

สมบูรณ์ ธาระสุข และพิชัย แก้วขาว (๒๕๔๑) ศึกษาวิจัยเรื่องผ้าโบราณที่พบในเมืองปัตตานีพบว่า ผ้าโบราณของเมืองปัตตานีมีหลากหลายแบบทั้งกรรมวิธีการทอ เทคนิคพิเศษหรือวิธีการผลิตลวดลาย และวัสดุหรือเส้นใยที่นำมาใช้ทอ สรุปลงข้อสังเกตดังนี้

เรียกชื่อตามกรรมวิธีการทอ ได้แก่

๑. **ผ้าการะดูวอ** เป็นผ้าทอแบบสองตะกอล เป็นผ้าที่ใช้กันทั่วไปในพื้นที่ภาคใต้ การทอใช้การสอดสานของเส้นด้ายที่เป็นเส้นยืนกับเส้นขวางสลับกัน คล้ายลายจักสานลายหนึ่ง หรือลายขัด คือยกหนึ่งข่มหนึ่งตลอดผืน เป็นการทอที่ง่ายที่สุด ตัวอย่างเช่น ผ้าขาวที่ใช้ในพิธีกรรมต่างๆ

๒. **ผ้าการะตีมอ** เป็นผ้าทอแบบสามตะกอล เนื้อผ้าจะมีเส้นด้ายในแนวเฉียงเพิ่มอีก ๑ แนว เนื้อผ้าจะปรากฏคล้ายสานหุ่นบนเนื้อผ้าขึ้นเป็นแนวเฉียง ผ้ามีความหนาและน้ำหนักมากขึ้น

๓. **ผ้าการะปะหี** เป็นผ้าทอแบบสี่ตะกอล เนื้อผ้าจะเป็นลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนหรือลายแบบพื้นปลาตลอดทั้งผืน สามารถสร้างเป็นลวดลายแปลกๆ ได้หลายแบบ ลักษณะที่ปรากฏจะเป็นลายหุ่นในเนื้อผ้า ผืนผ้าจะมีความหนามากขึ้น

๔. ผ้าชอแก็ะ หรือผ้าชองเก็ด เทียบได้กับผ้ายก หรือผ้าทอยก ผ้าชนิดนี้มีทั้งยกด้วยฝ้าย ไหม ดิ้นเงินและดิ้นทอง ผ้าโบราณที่พบมีวิธีการทอทั้ง ๓ แบบ คือวิธียกที่ใช้กันทั่วๆ ไปและรวมทั้งวิธีจัก และขีด ผ้าชอแก็ะปัตตานีที่ทอยกด้วยวิธีจัก ส่วนใหญ่จะใช้ดิ้นคู่ ส่วนการขีดนั้นใช้เป็นขอบคั่นแนวของล่องจว้า หรือล่องจวนเป็นส่วนใหญ่ ลายของผ้าชอแก็ะมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป เช่น ลายลูกพริกไทย ลายลูกหวาย หรือลายเกล็ดพิมเสน เป็นต้น

เรียกชื่อตามเทคนิคพิเศษหรือวิธีการผลิตลวดลาย ได้แก่

๑. ผ้าบาเต๊ะ หรือผ้าปาเต๊ะ ผ้าชนิดนี้จะใช้เทคนิคในการลงเทียน หรือซีผึ้งลงบนผืนผ้าแล้วนำไปย้อมสี จากนั้นจึงนำเอาผ้ามาต้มเพื่อเอาซีผึ้งออก ตำแหน่งที่เคยปิดทับด้วยซีผึ้งมาก่อนสีจะไม่ติด เกิดเป็นลวดลายสีขาวขึ้นมาในตำแหน่งนั้น จะเพิ่มสีลันอื่นๆ เข้าไปหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับความต้องการหรือกรรมวิธีพิเศษของช่างผู้ผลิต เทคนิคของการลงซีผึ้งนี้ในภาษาอินโดนีเซีย (ชวา) จะเรียกว่า "BATIK" ผ้าที่เกิดลวดลายขึ้น ในผืนผ้าด้วยเทคนิคอันนี้จึงเรียกขานกันว่า ผ้าบาติก หรือ ผ้าบาเต๊ะ ซึ่งเป็นชื่อผ้าที่ใช้เทคนิคของการผลิตนำมาตั้งชื่อ และผ้าชนิดนี้ก็ก็เป็นผ้าชนิดเดียวกับที่เรียกกันในสมัยโบราณว่า ผ้ายาวาหรือผ้ายาวอ ซึ่งมีแหล่งผลิตที่สำคัญอยู่ในเกาะชวา

๒. ผ้าอีกัต เป็นผ้าประเภทผ้าปุมหรือผ้ามัดหมี่นั่นเอง คำว่าอีกัต หรือ อีกัต ในความหมายของคำ ชวา - มลายู จะหมายถึงการผูกมัด ซึ่งผ้าชนิดนี้จะมีการผูกมัดเส้นด้าย แล้วนำไปย้อมสีเพื่อทำให้เกิดลวดลาย ตำแหน่งที่ผูกมัดจะไม่ติดสี จะเกิดเป็นลวดลายสีขาว การที่จะทำให้เกิดลวดลายหลากสีก็ขึ้นอยู่กับเทคนิคและจำนวนครั้งในการมัดย้อมเส้นด้าย คำว่าอีกัต หรือการผูกมัดนั้นก็มีที่มาจากมัดเส้นด้ายหรือเส้นไหม - ฝ้าย เพื่อที่จะมีการทำกรรมวิธีมัดหมี่ เพื่อทำการย้อมเส้นด้ายและมัดย้อม เพื่อทำลายผ้าปะลาจิง (ผ้าปะลาจิง เป็นผ้ามัดย้อมชนิดหนึ่ง) จะใช้เส้นเชือกที่ทำมาจากกากกล้วยตานีเป็นวัสดุในการมัด

เรียกชื่อตามวัสดุหรือเส้นใยที่นำมาทอ ได้แก่

๑. ผ้าสตือรอ หมายถึงผ้าทุกชนิดที่ทอมาจากเส้นไหม ซึ่งก็คือผ้าไหมนั่นเอง สำเนียงมลายูท้องถิ่นปัตตานี จะออกเสียงเป็น ผ้าสตือหอ หรือกาเฮนสตือหอ (กาเฮน หมายถึง ผ้า, สตือหอ หมายถึง ไหม หรือเส้นไหม) ผ้าไหมที่เคยทอในปัตตานีในสมัยก่อน วัตถุประสงค์จำพวกเส้นไหมหรือไหมดิบจะถูกส่งซื้อมาจากที่อื่นๆ รวมทั้งเส้นไหมจากจีนด้วย

๒. ผ้ากะปิ๊ะ หมายถึงผ้าฝ้ายทุกชนิด ในสมัยก่อนในท้องถิ่นปัตตานีจะมีการปลูกฝ้ายสำหรับนำเอาเส้นใยมาปั่นเป็นเส้นด้ายสำหรับใช้ทอผ้า เมื่อก่อนจะปลูกฝ้ายพันธุ์ต้นเตี้ยสมอกลม ซึ่งฝ้ายพันธุ์นี้เมื่อเก็บเกี่ยวปุ๋ยฝ้าย จะเก็บได้ครั้งเดียวแล้วต้นฝ้ายก็ตาย (พันธุ์ล้มลุก) เมื่อก่อนปลูกกันเป็นแปลงๆ ในช่วงหลังมีฝ้ายพันธุ์ใหม่เข้ามา ฝ้ายพันธุ์นี้ต้นโตสูงปลูกครั้งเดียวเก็บปุ๋ยได้ตลอดปี สมอฝ้ายจะมีลักษณะเรียวยาว แต่ละต้นอายุจะยืนยาวประมาณ ๒ ปีกว่า นิยมปลูกแซมกันตามแนวรั้ว ฝ้ายพันธุ์นี้จะเรียกกันในท้องถิ่นภาคใต้ว่า "ฝ้ายซีแมว"

๓. **ผ้าสะตูลี** หมายถึง ผ้าที่ทอขึ้นมาจากด้ายสำเร็จรูปชนิดหนึ่ง ที่เรียกกันในท้องถิ่นภาคใต้ว่าด้ายสะตูลี หรือด้ายตุลลี หรือด้ายจุลลี ด้ายชนิดนี้มีการนำเข้ามาใช้เมื่อร้อยกว่าปีที่ผ่านมา และเป็นที่ยอดนิยมในหมู่ช่างทอผ้าภาคใต้ ทั้งกลุ่มชาวมุสลิมและพุทธ ผ้าที่ทอขึ้นจากด้ายชนิดนี้ในกลุ่มชาวมุสลิมจะเรียกว่า “ผ้าสะตูลี” ส่วนในกลุ่มชาวพุทธจะออกเสียงเป็น “ผ้าจุลลี” ด้ายดังกล่าวเส้นด้ายจะเล็กละเอียดเป็นเงามัน ย้อมสีสำเร็จมาจากโรงงาน

เรียกชื่อที่เป็นลักษณะที่เป็นชื่อเฉพาะของผ้าชนิดนั้น ๆ ได้แก่

๑. **ผ้าชายรามู** ผ้าชนิดนี้จัดอยู่ในประเภทผ้ายาวหรือผ้าปล่อย (ผ้าลือปลั) มีพบทั้งผืนขนาดใหญ่ และขนาดเล็ก ผืนขนาดเล็กนี้พบมาก และมักจะเป็นฝีมือการทอของช่างท้องถิ่น ลักษณะของผืนผ้าจะเหมือนกับผ้าขาวม้าทุกอย่าง ลักษณะเด่นของผ้าจะอยู่ที่ขอบปลายของชายผ้าทั้งสองด้าน ซึ่งช่างทอจะเว้นเส้นยืนให้เหลือเอาไว้และทำการพันเกลียวผูกปมที่ปลายเอาไว้เป็นคู่ๆ จากการที่เว้นเส้นด้ายยืนของผืนผ้าเป็นระยะเอาไว้ ผ้าชนิดนี้จึงถูกเรียกว่า ผ้าชายรามู ผ้าชนิดนี้มีพบน้อยกว่าผ้าชนิดอื่นๆ ในกลุ่มชาวมุสลิมจะใช้เป็นผ้าโพกศีรษะ ทำเป็นผ้าคลุมศีรษะหรือผ้าคลุมไหล่ ทำเป็นผ้าสไบคล้องคอ ส่วนในกลุ่มชาวพุทธจะนิยมใช้กันในกลุ่มสตรีสูงอายุ ใช้ทำเป็นผ้าพาดเฉียงสำหรับไปทำบุญที่วัด หรือออกงานอื่นๆ เช่นเดียวกับผ้าแพรวเบียง หรือผ้าแพรวาของภาคอื่นๆ

๒. **ผ้าปูชอปอด็อง** ผ้าชนิดนี้จัดอยู่ในประเภทผ้ายาวหรือผ้าปล่อย (ผ้าลือปลั) เช่นเดียวกับผ้าขาวม้า แต่ผืนผ้าจะมีการทอให้ยาวกว่าผ้าขาวม้าธรรมดา คือจะยาวประมาณ ๕ - ๖ คอก ขอบคอชายผ้าจะมีล่องจูงา หรือล่องจวนอยู่ทุกผืนเช่นกัน ผ้าชนิดนี้จุดประสงค์หลักก็คือ ใช้สำหรับนุ่งปูชอปอด็อง หรือนุ่งเลื้อยชาย ซึ่งวิธีการนุ่งผ้าแบบนี้นิยมนุ่งกันในกลุ่มผู้ชายชาวภาคใต้ ทั้งชาวพุทธและมุสลิมในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ปัจจุบันไม่นิยมใช้ผ้าชนิดนี้แล้ว ในเกาะบาหลีในประเทศอินโดนีเซีย ยังคงมีการนุ่งผ้าในลักษณะนี้กันอยู่ แต่ในบาหลีเขาจะเรียกการนุ่งผ้าแบบนี้ว่า “นุ่งคันทูต” วิธีการนุ่งจะคล้ายกับการนุ่งผ้าขาวม้า แต่นุ่งปูชอปอด็องจะปล่อยให้ชายผ้ายาวเพื่อจรดดิน

๓. **ผ้าปะลาจิง** ผ้าชนิดนี้เป็นประเภทผ้ามัดย้อม ในท้องถิ่นปัตตานีเรียกผ้าปะลาจิงที่เป็นผ้าปาเต๊ะ หรือผ้าบาติกว่า “บาติกจัมบูตตัน” (Batik Jumputan) ผ้าปะลาจิงของเมืองปัตตานีได้รับอิทธิพลจากตรังกานูและกลันตัน ส่วนมากใช้ผ้าแพรวจีนสีขาว หรือผ้าไหมสีขาวมาพิมพ์ลาย โดยใช้แม่พิมพ์ที่แกะจากไม้มาจุ่มสีแล้วกดประทับลงบนผืนผ้า จากนั้นนำเชือกกล้วยผูกมัด แล้วย้อมสีหรือพิมพ์ลายเพิ่มเติมตามที่ต้องการ ผ้าโบราณชนิดนี้มีขนาดความกว้างประมาณ ๒ ฟุต ยาวประมาณ ๑ หลา ที่ทำเป็นผ้าคลุมผมแบบสีเหลี่ยมจัตุรัสก็มี

๔. **ผ้าสีมา** เป็นผ้ามัดหมี่โบราณประเภทผ้าปุม ผ้าชนิดนี้จัดเป็นผ้าชั้นสูงประเภทหนึ่ง ที่นิยมใช้กันมากในกลุ่มชาวมุสลิมผู้มีเชื้อสายขวา - มลายู ในสมัยก่อนภาคใต้ตอนล่าง ผ้าชนิดนี้จะมีขายในกลุ่มชนชั้นสูง และมีฐานะดีทั้งชาวมุสลิมและชาวพุทธ เนื่องจากผ้าชนิดนี้มีลวดลายสวยงามเด่น สะดุดตา และมีราคาแพง ผืนผ้าทอขึ้นมาจากเส้นไหมชั้นดีเส้นเล็กละเอียดที่เรียกกันว่าไหมน้อย ที่เป็นผ้าฝ้ายแกมไหมก็มีพบบ้างเล็กน้อย ส่วนที่เป็นผ้าฝ้ายล้วนๆ ยังไม่พบ

ลักษณะของผ้าสีมา ผ้าชนิดนี้จะมีลักษณะเป็นผ้ายาวหรือผ้าปล่อย (ผ้าลือปัส) คล้ายผ้าขาวม้า แต่ผ้าสีมาผืนผ้าจะมีขนาดกว้างและยาวกว่าประมาณสองเท่าตัว คือมีความกว้างประมาณ ๘๐ - ๘๕ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๒๑๐ - ๒๒๐ เซนติเมตร ลักษณะเด่นของผืนผ้าจะอยู่ที่เชิงของผ้าซึ่งมีสีแดง เท่าที่พบในขณะนี้ผ้าสีมาทุกผืนจะมีเชิงสีแดงทุกผืน แต่ก็มีพบบ้างในจำนวนไม่กี่ผืนที่มีเชิงเป็นสีน้ำตาลแกมแดง ลวดลายที่เชิงผ้าจะมีความสวยงามและเด่นสะดุดตามากกว่าลวดลายในผืนผ้าหรือท้องผ้า ลักษณะของลายเชิงผ้าพบว่า ในลวดลายเหล่านั้นจะมีลายคล้ายลายเชิงผ้าของอินเดียที่ไทยออกแบบและสั่งเข้ามาจากอินเดียก็มี เป็นลวดลายในศิลปะแบบชวา - มลายูก็มี ในบางผืนจะมีความคล้ายกับลายในเชิงผ้าปุมเขมร ในท้องที่แถบจังหวัดสงขลา จังหวัดพัทลุง จังหวัดนครศรีธรรมราช เรียกผ้าแบบนี้ว่า “ผ้าขอลေး”

ผ้าโบราณปัตตานีนอกจากจะเรียกชื่อดังกล่าวแล้ว ยังเรียกชื่อซึ่งแตกต่างกันออกไปตามรูปแบบของลวดลายในผืนผ้า เช่น ผ้าสีมาปะโล่กัต (ผ้าสีมาลายตาหมากรุก) ผ้าสีมาบินตัง (ผ้าสีมาลายดาวกระจาย) ผ้าสีมาปูเก๊ะต์ (ผ้าสีมาลายตาข่าย) ผ้าสีมาอายะต์ (ผ้าสีมาลายอักษรอาหรับ) ผ้าสีมาจัว (ผ้าสีมาลายจวนหรือผ้าสีมาล่องจวน) รูปแบบและลวดลายที่มีหลากหลายเช่นนี้ แสดงถึงพัฒนาการของผลิตภัณฑ์และเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมในด้านการผลิต และการใช้ผ้าของเมืองปัตตานีที่มีชื่อเสียงมาเป็นเวลานานหลายศตวรรษที่ผ่านมา